

Kätlin Aare

Stockholmi ülikoolis keeleteaduse magistrant.
Tema Tartu ülikoolis kaitstud bakalaureusetöö
„Kärin eesti keele spontaanses kõnes” pälvis
2013. aasta Eesti üliõpilaste teadustööde
riiklikul konkursil esimese preemia.

Pärtel Lippus

Tartu ülikoolis eesti foneetika teadur, peamiseks
uurimisvaldkonnaks eesti keele prosoodia.
Ta on õppinud Tartu ülikoolis keeleteadust, kaitses
2011. aastal doktoritöö eesti keele vältesüsteemist.

Miks hääl käriseb?

Kärisev hääl ei tähenda tingimata, et kõnelejal on hääl ära. Kärinaga saab normaalses kõnes anda edasi eri sõnumeid, näiteks seda, et kõneleja hakkab oma juttu lõpetama ja vestluspartneril on paras aeg midagi vastata. Kärin võib tähendada ka lihtsalt, et kõneleja on cool ja eneseteadlik noor inimene. Sellist identiteedi markeerimist on märgatud eriti Ameerika inglise keele puhul. Noorte naiste kärisevast häälest (inglise keeles *creaky voice* või *vocal fry*) räägivad Ameerikas peale keeleteadlaste ka massimeedia ja videoblogijad, tuues näiteks Britney Spearsi ja Kim Kardashiani.

Erinevates situatsioonides kasutatakse sageli erinevaid häälelaade – näiteks hakatakse saladustest rääkides sosistama, väsinult või end väga koduselt tundes võib häälede tekkida vaevumärgatav kärin ja elevil olles muutub hääl võib-olla veidi kähisevaks. Neid võimalusi, mida hääl pakub, kasutavad väga tihti ära näitlejad, sest hääl on suur osa inimese identiteedist ja reedab väga kiiresti, kas oleme rõõmsad või kurvad, terved või haiged. Peaaegu igaüks on võimeline oma häält vastavalt emotsioonidele, suhtumisele

ja eesmärkidele muutma, tihtipeale teeme seda eneselegi märkamatuks. Teinekord on häält vaja teadlikult rohkem kontrollida, näiteks laudes või ettekannet pidades. Igal juhul on selge, et inimese kõri on võimeline väga erinevaid helisid tekitama ja nendel helidel on väga tihti sümboolsed tähendused või spetsiaalsed keelelised eesmärgid.

Kõnelemiseks on vajalik hingamiselsundite, kõri ning häälusorganite koordineeritud tegevus. Pisut lihtsustades on inimese kõneaparaadis kaks osa: allikas ja filter. Heli allikas on kõri, kus asuvad häälekurrud. Häälekurrud koosnevad mitmest erineva ehituse ja omadusega kihist ning kinnituvad kõris asuvatele kõhredele, mis muuhulgas määravad näiteks selle, kui palju õhku pääseb läbi hingetoru välja. Õhuvoolu toimel hakkavad elastsed häälekurrud vibreerima ja tekitavad hääle. Häälekurdude vibreerimise kiirusest sõltub hääle kõrgus. Filter on kogu kõripealne kõnetrakt: kurk, suu ja nina. Kõnetrakti kuju muutudes moodustatakse erinevad häälikud. Vokaalide puhul pääseb heli vabalt suu kaudu välja, suu avatuse ja keele positsiooniga antakse kõnetraktile eri vokaalide puhul erinev kuju, mis annab häälele eri vokaalidele omase tämbri. Näiteks kui ajada suu hästi lahti ja tõmmata keel taha, kõlab /a/, kui keelt ülespoole liigutada, nii et suulae ja keeleselja vahele jääb kitsas pilu, hakkab kostma /i/. Konsonantide puhul tekitatakse keele või huultega sulg (sulghäälikud ehk klusiilid) või erineva kujuga kitsuseid.

Hääle tekitamist nimetatakse fonatsiooniks. Fonatsiooni all mõistetakse peamiselt häälekurdude vibreerimist, kuid see võib tähendada ka niisugust kõri tegevust hääleallikana, mille puhul häälekurrud tingimata vibreerima ei pea. Sedasi on võimalik näiteks sosistada. Sosistamise ajal on häälekurrud pingutatud, ent ei vibreeri, lubades sedasi õhul vabalt välja pääseda. Häälekurdude vahelise avause tõttu on kuulda sisisevat heli, mida tekitab õhuvoolu hõõrdumine kõnetraktis.

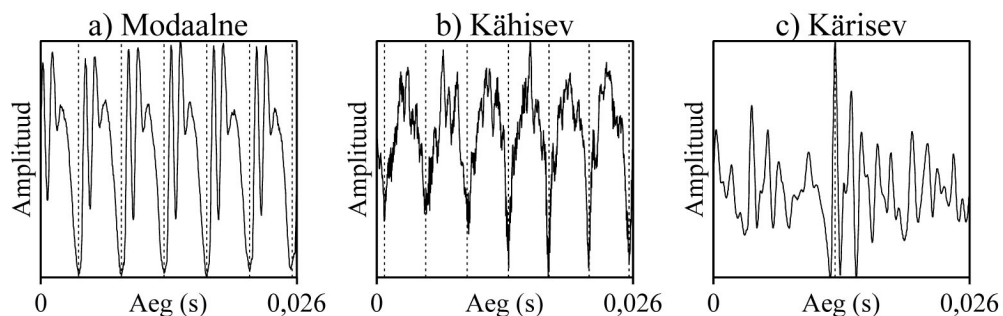
Kuna häälusorganid on võimelised üpris erinevaid helisid tekitama, saab eristada ka põhilisi fonatsioonitüüpe, mida kasutatakse nii täis- kui ka suurema osa sulghäälikute produtseerimisel. Nende sekka kuuluvad peale modaalse ehk tavapärase kõnelemisel kasutatava hääle ka hulk mittemodaalseid häälelaade: näiteks kähisev ja kärisev hääle ning sosin.

Modaalne hääle on neist kõige neutraalsem ja selle tekitamiseks on vajalik regulaarne häälekurdude vibratsioon. Kui häälekurrud vibreerivad perioodiliselt, tekitab see kindla kõrgusega heli. Nagu ka näiteks

pillikeele puhul, sõltub hääle kõrgus häälekurdude pikkusest ja paksusest. Jämedamad ja pikemad häälekurrud teevad madalamat häält, õhemad ja lühemad kõrgemat. Kõrgema hääle tekitamiseks venitame häälekurrud rohkem pingule, madalama hääle tekitamiseks laseme lõdvemaks. Meestel on modaalse hääle puhul põhitoonisagedus umbes 60–180 Hz, naistel 150–250 Hz.

Kähiseva hääle tekitamiseks peavad häälekurrud samuti regulaarselt vibreerima, kuid ei sulgu täielikult ja rääkimise ajal läbib hingetoru vähene, ent pidev õhuvool. Kähisev hääl on eestlastele tuttav näiteks Eino Baskini kõnest. See, et häälekurrud korralikult ei sulgu, võib olla tingitud tervislikust seisundist, ent kerge kähin võib häälede tekkida ka emotsionaalse seisundi tagajärjel.

Kärisevat fonatsioonitüüpi on kirjeldatud kui pulga tõmbamist risti üle aialippide, sest nii see häälelaad umbes kõlabki – lühikeste korduvate helide seeriana. Inglise keeles on olnud kasutusel ka termin *vocal fry*, kuna heli meenutab rasva särisemist pannil. Kärin tekib seetõttu, et häälekurrud on suuremas osas oma pikkusest suletud, aga kõnelemisel avanevad ühest otsast mitu korda järjest väga lühikese aja jooksul.¹ Kärina puhul ei võngu häälekurrud regulaarselt ning võrreldes modaalse häälega käib kärinaga kaasas ka tunduvalt madalam põhitoon. Kärinat on lihtne tekitada, kui proovida teha kõige madalamat häält, mis võimalik. Nagu kähisev hääl, võib kärin olla mõne inimese hääles pidevalt ja olla põhjustatud häälekurdude vigastusest. Käriseva hääle poolest on tuntud näiteks endine peaminister Andres Tarand. Samas võib hääl käriseva hakata siis, kui muidu modaalne hääl langeb väga madalale.

¹ Clark, John, Colin Yallop, Janet Fletcher 2007 [1995]. An Introduction to Phonetics and Phonology. Kolmas trükk. Oxford: Blackwell, lk 19–22.

Modaalne, kähisev ja kärisev häälelaad /a/ hääldamisel ühe naise kõnes. Modaalne ja kähiseva hääle puhul mahub 0,026 sekundi sisse kuus täisvõnget (häälekõrgus on seega $6/0,026 = 231$ Hz). Katkendjoonega on tähistatud kõripulsid ehk need hetked, kui häälekurrud on suletud asendis. Kõripulsid eristavad perioodilise heli puhul täisvõnkeperioode, nagu ka jooniselt näha. Kähiseva häälega kaasneb pidev õhuvool, mis hõõrdub kõnetrakti seintel ja tekitabki kähina – see müra muudab helilaine iseloomulikult „karvaseks”. Käriseva hääle võnkumine on tunduvalt ebakorrapärasem ja antud helilõigus võib näha kahte täisvõnget (häälekõrgus on umbes 70–80 Hz).

Kui jätta kõrvale patoloogilised mittemodaalse häälelaadi esinemisjuhud, siis kasutatakse erinevaid fonatsioonitüüpe normaalses kõnes mitmes funktsioonis. Maailmas on keeli, kus fonatsioonitüüp võib eristada muidu sama moodustuskoha ja -viisiga häälikuid. Näiteks Lääne-Indias kõneldavas gujarati keeles eristab häälelaad vokaali hääldamisel sõna tähendust: modaalset hääldatult on sõna *bar* tähendus ‘kaksteist’, kähiseva häälega aga ‘väljas’. Sarnaselt on vastandus modaalne, kähiseva ja käriseva hääle vahel kasutusel näiteks Jalapa mazateci keele vokaalides.² Kodule lähemalt saab ühe näite kärina kasutuse kohta tuua ka näiteks liivi keelest. Liivi keeles kasutatakse kahte tooni: tõusev püsitoon ja tõusev-langev katketoon.³ Nende eristus on sama oluline kui teise ja kolmanda välte eristus eesti keeles, sest toonist sõltub sõna tähendus. Katketoonist on siin aga põhjust rääkida seepärast, et katketooni iseloomustab samuti lühike kõrisulg või kergelt kärisev löik hääles vokaali hääldamise ajal. Katketoon on kasutusel ka taani ja läti keeltes.⁴

Kuid jätkame nüüd kõrvale ka häälikuid või sõnu eristavad fonatsioonitüübi kasutused ja peatume käriseva hääle üldisematel funktsioonidel.

² Gordon, Matthew, Peter Ladefoged 2001. Phonation types: a cross-linguistic overview. – *Journal of Phonetics* 29, lk 383–406.

³ Teras, Pire, Tuuli Tuisk 2009. The characteristics of *stød* in Livonian. – *Nordic prosody. Proceedings of the Xth Conference, Helsinki 2008*. Toim. M. Vainio, R. Aulanko, O. Aaltonen. Frankfurt, Berlin, New York: Peter Lang, lk 217–226.

⁴ Gress-White, Jonathan 2008. A simpler view of Danish *stød*. – *Proceedings of the 31st Annual Penn Linguistics*. University of Pennsylvania Working papers in Linguistics, Vol 14 – 1, artikkel 15.

Nagu juba jutuks oli, hakkab häääl kärisema siis, kui see langeb väga madalale, samuti kui räägitakse vähese pingega, nii et häälekurrud ei jaksa enam normaalselt vibreerida. Üks levinumaid kärina kasutusi, mida paljudes maailma keeltes on täheldatud, on seotud prosoodiliste piiridega, täpsemalt – kõnevooru üleandmise soovi vestlustes markeeritakse teatud juhtudel käriseva häälega. Kõnevoor on intuiitiivselt määratletud üksus mitme kõnelejaga vestluses, kus see tähistab ühe kõneleja jätkuvat rääkimist ehk häälesolekut. Soome keeles antakse vooruvahetusest märku erinevate foneetiliste vahenditega, ent süstemaatiliselt tõuseb esile just kärina kasutus kõnevooru lõpus.⁵ Kui rootsi keeles on prosoodilisele piirile, nt ühe lausungi või fraasi lõpupiirile vahetult eelnev segment kärisev, tajutakse seda piiri tugevamalt ja saadakse suurema tõenäosusega aru, et kõneleja lausung on lõppemas.⁶ Sarnast suundumust on märgatud Ameerika inglise keeles: kui tagasisidepartikkel *yeah* on kombineeritud käriseva fonatsiooniga, näitab see taas kõnevooru lõppu ja mõnes olukorras ka soovi vahetada teemat.⁷ Briti inglise keelest on jällegi teada, et langeva põhitooniga kaasnevat kärinat kasutatakse regulaarselt vooru üleandmiseks.⁸ Neil põhjustel arvatakse, et kärina kasutamine on ette-kavatsetud ja süstemaatiline.

Kärina tekkimist kõneüksuse lõpus võib omakorda mõjutada ka peaaegu kõigis maailma keeltes esinev deklinatsioon – põhitoonisageduse mõõdukas järjepidev langus kõneüksuse vältel. Lausungi lõpus, kus põhitoon muutub järjest väheneva õhuhulga tõttu aina madalamaks, võib kärin funktsioneerida madala põhitooni jätkuna veelgi madalamasse hääleulatusse.⁹ Seda kinnitab näiteks eesti keelestki selgunud tendents, mille järgi

⁵ Ogden, Richard 2001. Turn-transition, creak and glottal stop in Finnish talk-in-interaction. – Journal of the International Phonetic Association 31, lk 139–140.

⁶ Carlson, Rolf, Julia Hirschberg, Marc Swerts 2005. Cues to upcoming Swedish prosodic boundaries: Subjective judgment studies and acoustic correlates. – Speech Communication 46, lk 330.

⁷ Grivicic, Tamara; Chad Nilep 2004. When phonation matters: The use and function of yeah and creaky voice. – Colorado Research in Linguistics 17, lk 8.

⁸ Laver, John 1994. Principles of Phonetics. Cambridge: Cambridge University Press, lk 196–197.

⁹ Clark, John, Colin Yallop, Janet Fletcher 2007 [1995]. An Introduction to Phonetics and Phonology. Kolmas trükk. Oxford: Blackwell, lk 236–337.

kärin esineb suurema tõenäosusega pikemates lausungites.¹⁰ Mida kauem ühe hingetõmbega rääkida, seda vähemaks jääb kopsudes õhku ja seetõttu väheneb ka hääle jõud, mistõttu hääle langeb järjest madalamale. Samas esineb mittemodaalne häälelaad, eriti kärisev hääle sageli ka fraaside või lausungite vahetus alguses, kui esimene sõna algab vokaaliga.

Häälelaadil on oluline roll ka inimese identiteedi ja sotsiaalse grupi kuvandi loomisel. See on üks vahend, mille oskusliku kasutamise abil on võimalik erinevate sotsiaalsete gruppidega suhtlemisel kergemini toime tulla ja end

kogukonda paremini integreerida. Mitmest uurimusest on selgunud, et häälelaadi varieerumise muster võib iseloomustada kindlaid sotsiaalseid grupe. Näiteks kasutavad Californias elavad noored haritud naised kärinat palju enam kui sarnase taustaga mehed, samuti on nende naiste kõnes kärinat oluliselt rohkem kui sama vanusegrupi ja haridustasemega kohalikel jaapani päritolu naistel.¹¹ Märkatavalt palju käriseb ka USAs Virginia osariigis keskkooliealiste tüdrukute hääle midagi tugevat väites.¹² Põhjus, miks noored naised meestega võrreldes rohkem kärinat kasutavad, võib peituda selles, et kärisev hääle tundub madala põhitoonisageduse tõttu maskuliinsem ning seostub seetõttu jõulisema ja autoriteetsema

¹⁰ Aare, Kätlin 2013. Kärin eesti keele spontaanses kõnes. Bakalaureusetöö, Tartu Ülikool, filosoofiateaduskond: 19.

¹¹ Yuasa, Ikuko Patricia 2010. Creaky voice: A new feminine voice quality for young urban-oriented upwardly mobile American women? – American Speech 85, lk 315–321.

¹² Lefkowitz, Daniel. 2007. Creaky Voice: Constructions of Gender and Authority in American English Conversation. American Anthropological Association. Washington, DC. Ettekanne.

kuvandiga. On tõenäoline, et naised kasutavad kärisevat häält selleks, et tunduda üleolevam ja mõjukam, ent mitte agressiivne. Usutavasti oli sarnasel põhjusel ka Hillary Clintoni hääel kärisev, kui ta Ameerika Ühendriikide riigisekretärina ametlikke kõnesid pidas.

Inimesed muudavad oma häälelaadi sageli vastavalt suhtlusolukorrale. Ametlikes situatsioonides kasutatakse valdavalt modaalselt häält, end vabamas olukorras tundub loomulik modaalset hääle ulatusele lisaks lubada häälede ka muid kvaliteete, näiteks kärinat.¹³ Selline tendents on muu hulgas ka eesti¹⁴ ja ungari¹⁵ keeles, kus see on selgunud monoloogide ja dialoogide kõnelejate hääle suhtes võrreldes. Ungari ja inglise keeles on lisaks täheldatud, et kärin võib hoopiski viidata madala aktiivsusega emotsioonidele ja seisunditele, nagu igavus või lõdvestus. Tihti esineb see aga pelgast harjumusest või kõri ehituse eripäradest ja on osake isiku identiteedist. On teada selliseidki juhtumeid, kus inimene kasutab teatud häälelaadi vaid ühes oma sotsiaalsetest rollidest. Nii kasutavad kärisevat häält Põhja-California tüdrukud, kes kuuluvad Chicana gängi. Nende keelekasutuses käib kärin kaasas niisuguste kontseptsioonidega, mis on pealtnäha varjatud ja seostuvad reetmiste, täiskasvanuks saamise raskuste ja igapäevaelu ohtudega. See *hardcore* isiksus, mida kärinaga niimoodi edasi anda püütakse, pole nende jaoks maskuliinsuse demonstreerimine, vaid kujutab endast hoopis raskustega toime tulemist ilma üleliigsete emotsioonideta.¹⁶

Teinekord on häälelaadi roll aga palju sümboolsem – on teada põnevaid juhtumeid keeltest, kus kärinat kasutatakse vaid väga spetsiifilistel puhkudel. Jaapani keeles kasutatakse kärinat selliste väljenditega, millega

¹³ Podesva, Robert J. 2007. Phonation type as a stylistic variable: The use of falsetto in constructing a persona. – *Journal of Sociolinguistics* 11/4, lk 497.

¹⁴ Aare, Kätlin 2013. Kärin eesti keele spontaanses kõnes. Bakalaureusetöö, Tartu Ülikool, filosoofiateaduskond: 17.

¹⁵ Kane, John, Kinga Papay, László Hunyadi, Christer Gobl 2011. On the use of creak in Hungarian spontaneous speech. – *Proceedings of the 17th International Congress of Phonetic Sciences*. Toim. W.-S. Lee ja E. Zee. Hong Kong: Department of Chinese, Translation and Linguistics, City University of Hong Kong, lk 2011–2017.

¹⁶ Mendoza-Denton, Norma 2011. The Semiotic Hitchhiker's Guide to Creaky Voice: Circulation and Gendered Hardcore in a Chicana/o Gang Persona. – *Journal of Linguistic Anthropology*, 21, lk 261–280.

antakse edasi üllatust, imetlust ja kannatust.¹⁷ Inglise keele kõnelejad tajuvad kärinat enamasti kurbuse, igavuse ja lõdvestuse märgina.¹⁸ Mehhikos tzeltali keeles on kärina kasutamise eesmärk ainult viisakuse väljendamine niisugustes olukordades, kus on mängus haletsus ja kaebused.¹⁹ Fonatsioonitüpe seostatakse veel ka erinevate kõnestiilidega, mis ei sobitu samuti iga raamistikuga ja on võimalik, et erinevad keeleti. Keelespetsiifilisus on üks aspekte, mida tasub meeles pidada teistesse kultuuridesse sattudes – häälelaad võib edasi anda väga erinevaid tähendusi.

Fonatsioonitüübid pakuvad huvi üsna erinevate valdkondade uurijatele. Peale keeleteadlaste on hääli ja selle produtseerimise viisid olulised ka arstidele, sest häälelaad võib olla mõne haiguse sümptom. Lisaks on hääle uurimine arusaadavatel põhjustel tähtis lauljate ja ka näitlejate vaatenurgast. Näiteks kasutavad kärina ja kähina teadlikku varieerimist poplauljad oma häälele isikupära andmiseks. On selge, et häälelaadist saab välja lugeda nii mõndagi selle omaniku kohta, kas või rääkija tujud või vihjed geograafilise päritolu ja tervisliku seisundi kohta. Olenemata konkreetse inimese kõri ehituse eripäradest on need märgid mingil määral olemas igapäevases kõnes.

¹⁷ Ishi, Carlos T, Hiroshi Ishiguro, Norihiro Hagita. 2010. Acoustic, electroglottographic and paralinguistic analyses of “rikimi” in expressive speech. – Proceedings of Speech Prosody 2010: 1–4.

¹⁸ Gobl, C, Ní Chasaide, A., The role of voice quality in communicating emotion, mood and attitude, *Speech Communication*, 40, (1–2), 2003, 189–212.

¹⁹ Brown, Penelope, Stephen Levinson. 1978. Universals in language usage: Politeness phenomena. – *Questions and politeness*, toim. Esther Goody. Cambridge: Cambridge University Press, lk 272.